

I. „Vilnius mūsų...“

SPALIO 29-OJI, 1939 M.

Mes penki automobilyje. Ir šoferis.

Automobilis lėtai iriasi drėgnu rudeniniu vieškeliu. Vieškelis tiesus ir toks geras, kad būtų galima padidinti greitį. Kliudo dvi aplinkybės: ūkana ir daktaras Jurgis Alekna, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas.

Ūkana slenka, veliasi aplink kalnelius, užkemša slėnius, paslepia nugeltusius beržynus. Kartais

nutraukia vieškelį čia pat, automobilio panosėje.

Žvalus rytmetinis vėjelis lygiais tarpais ištaršo ūkaną ir tada prasiveria erdvė. Sekmadienio ramumoje atsiskleidžia koks užmigęs vienkiemis. Žvilga tamsūs samanoti šiaudiniai tvarto ir klojimo stogai, bet pro retėjančias sodo šakas nauja gryčia ir svirnas sušvinta raudonais malksnų stogais. Matyti daugiau: aplink darniai sužėlę gerai ir laiku įsėti rugių laukai su šviesesnėmis kviečių dirvomis. Kartą, kitą išbaidom kurapkas. Sunkios, skristeli kelias varnas ir vėl nutupia kaip rudi taškai sultingoje žalumoje.

Daktaras Alekna, apysunkis, bet gaivus šešiasdešimt penkerių metų seniokas, ne visai nežinomas gydytojas, ūkininkas, malūnininkas, skautų kūrėjas

Ignas Jurkūnas-Šeinius
grožisi tėviškės peizažais.
1939 m. Iš Irvio Scheyniaus
asmeninio archyvo.

Viešint Šeiniūnuose –
I. Šeinaus tėviškėje.
Sėdi: Igno sesuo Franė ir
sūnus Irvīs. Verandoje stovi
į Lietuvą atvykę žmonos,
švedės, tėvai.
Iš Irvio Scheyniaus
asmeninio archyvo.

Lietuvos kariuomenės
žygis į Vilnių „Karys“,
1939 m. lapkričio 9 d. Nr. 53.

ir vadas, na, be to, Raudonojo Kryžiaus pirmininkas, nemėgsta automobilinės skubos. Šįkart jam taip pat reikia šnekinti dešinėj pusėj sėdintį Jungtinių Amerikos Valstijų ministerį Lietuvoje Mr. Noremą, suamerikonėjusį norvegų kilmės vikingą, ir priešais – Hooverio komiteto atstovus Lietuvoje: Mr. Stephną ir Mr. Redferną. Atsisėdęs greta šoferio, galiu tenkintis pasiklausymu iš šalies.

Dabar daktaras Alekna pasinėręs virš galvos Lietuvos žemės ūkio kooperacijoje, kuri kelia ne tik jo, bet ir daugelio lietuvių pasididžiavimą. Ji, girdžiu pro pusiau atstumtą skersinį stiklą, pagydė krašto žaizdas po Didžiojo karo, pastatė ant kojų prekybą, išugdė eksportą, padėjo pamatus savai sparčiai augančiai pramonei. Tai jo dėka šiandien Lietuvos kaimas

atrodo geriau nei Lenkijos, na, ir, žinoma, nepalyginti daug geriau nei Sovietų Sąjungos.

– Mūsų krašte beveik viską apimanti kooperacija yra geriausia Lietuvos ateities garantija, – įtikinėja jis, truputį išilęs.

Kartais lyg kas nukerpa daktaro Alekno įrodinėjimus. Po vakarykščio per radiją visam krašte pakiliai klausyto iškilmingo Lietuvos kariuomenės įžygiavimo Vilniun – su tankais ir artilerija – vieškelis daiktai, slėnesnėse vietose, pasidaręs duobėtas. Girdėt, kaip jis beveik maldauja šoferį:

– Ko leki taip? Pasigailėk savo ir mūsų svečių gyvybės.

Šoferis dar labiau sumažina skubą. Bet pamažu, nejučiom, lyg mūsų stumiamas, automobilis atgauna seną greitį, taip netoli keturiasdešimt kilometrų per valandą.

Lietuvių kariuomenės sunkvežimis prie Vilniaus.
1939 m. lapkričio 9 d.

Iki Vilniaus – 3 km.
Į atgautą Lietuvos sostinę
žygiuojančius karius
pasitinka vietos gyventojai.
„Karys“, 1939 m.
lapkričio 9 d. Nr. 53

Lenkų pasienietis prie Lietuvos-Lenkijos demarkacijos linijos. Toliau matyti riboženkliis – prie karties pririšti šiaudai. W. van de Pollo nuotr. 1934 m. *Nationaal Archief*.

– Ar dar toli iki senosios sienos? Ar demarkacijos linijos, kaip jūs vadintot? – klausia Mr. Redfernas, lie-su, rimties užlietu veidu primenąs anglikonų kunigą, bet vis dėlto nepaprastai, sportiškai susidomėjęs latitudomis¹ ir politinėmis sienomis.

Lietuvos-Lenkijos demarkacijos linija arba siena, per devyniolika metų lietuvių nepripažinta ir dėl nukaišiojimo šiaudinėmis rykštėmis „šiaudine“ pavadinta, priklauso, be abejonės, prie įdomesnių. Be šmugelninkų,

¹ Geografinėmis koordinatėmis – red. past.

niekieno kito neliesta ji apaugo piktžolėmis. Kur eita geležinkelio, ten kyšojo surūdiję bėgiai, kurių prieš tai sumanios rankos dar nebuvo nurankiojusios. Dabar, Lenkijai sugniužus ir prieš trejetą savaičių Lietuvos politikos vyrams atlikus oro vizitą į Maskvą, nebėra tos sienos. Senas, gražiai apdainuotas ir patrauklus Vilnius sugrįžo prie Lietuvos su savo, nors palyginus su 1920 metų Lietuvos-Rusijos taikos sutartimi, ir apkarpytu kraštu prie Lietuvos.

– Po penkiolikos minučių pasieksim buvusią šiaudinę sieną, – atsakau vietoj Alekno, dėl kooperacijos pamiršusio Redferno klausimą.

Pravažiuojam Širvintas. Trijų kilometrų ilgio miestelis nusidriekęs palei žvalią ir vingiuotą Širvintą. Prieš Pirmąjį didįjį karą čia buvo javų, linų ir kitų žemės ūkio gaminių supirkimo centras. Iš čia buvo tiekama Vilniui. Dabar, pusę aštuntos ryto, Širvintos dar miega, kaip ir kiti miesteliai, kaimai ir vienkiamiai. Matyt, kad vakar miestelis buvo pasipuošęs tautinėmis vėliavomis. Progimnazija, amatų mokykla, naujas didokas vartotojų bendrovės pastatas ir valdiškos įstaigos buvo iliuminuotos. Paskiros vėliavos, lietaus priplaktos prie stiebų, tebekabo pamirštos. Vis tiek šiandien jos taip pat plevėsuos ir spalvins didelės šventės nuotaiką. Visą savaitę bus švenčiamas Lietuvos kariuomenės įžengimas sostinėn Vilniun.

Širvintoms yra dvigubai dėl ko džiaugtis. Nuo šios dienos miestelis vėl žengs giedresnėn ateitin. Drauge šventė atgaivina netolimos praeities garsių ir garbingų įvykių atminimą, čia, ties Širvintomis, 1920 metų spalio mėnesį buvo sutriuškintas ir kruvinai atmuštas lenkų generolo Želigowskio puolimas.

Paminklo žuvusiems už Lietuvos Nepriklausomybę atidengimas Širvintų miestelio aikštėje. 1927 m. rugpjūčio 15 d.

Prie buvusios demarkacijos linijos deginamos šakos – „šiaudinės“ sienos likučiai. „Karys“, 1939 m. lapkričio 9 d. Nr. 53.

– Visas jo štabas atsidūrė mūsų nelaisvėje, pusė kariškų jėgų paklota, – pasakoja daktaras Alekna džiūgaudamas. Želigowskis pats išsigelbėjo tik šokdamas Širvinton. Pasinėręs iki kaklo vandenyje ir galvą pakišęs po lieptu, mirko visą naktį, kol mūsų aidai kiek aptilo. Taip išsimaudęs krenkštė visus metus, o nuolatinio užkimimo taip ir neatsikratė.

Baltos mūrinės Renesanso stiliaus bažnyčios kaimynystėje, puošnioje aikštėje, stovi mūsų atminti skirtas paminklas – gražiausias Lietuvos paminklas. Šviesiose motinos rankose mirštantis sūnus su kardu rankoje.

Sustojam išlipę, tyloje susikaupiam ties prasmės kupinu paminklu. Jaučiam, kad mus visus persmelkia ta pati mintis: kokia ateitis laukia Lietuvos? ne jos vienos, bet ir Europos, ir viso kultūringo pasaulio?

1920 m. generolas Liucijus Želigowskis su savo kariais Vilniaus katedros aikštėje.

Jis pats tikėjosi, kad netrukus po Vilniaus prie Lenkijos bus prijungta ir visa likusi Lietuva.

Grįžtam automobilin ir netrukus privažiuojam Puorių ežerą, liulanti gilokam, miško apsuptam slėnyje su viršuje besisupančia ūkana. Dar vakar ežerą demarkacijos linija buvo padalijusi į dvi puses.

– Žiūrėk man, siena nudeginta! – sako Mr. Stephenas, ramus geltonplaukis vyras, galva parėmęs automobilio lubas, kai mus sustabdo du pasienio policininkai.

Tuo metu dar nebuvo leidžiama, kad bet kas panorėjęs keliautų sau Vilniun.

Tikrai, iš vieškelio užtvaros belikę nuodėguliai. Nematyti šiaudinių raiščių, kurie kaboją ant ilgų karčių.

– Atsitiko taip, – pasakoja dviejų policininkų vyrėsnysis. – Dar prieš atžygiuojant kariuomenei nuo Ukmergės pusės, susirinko gyventojai iš abiejų demarkacijos linijos pusių, sugiedojo tautos himną, o paskui ėmė ir pakūrė užtvarą. Pareigos verčiami bandedm trukdyti, bet kur čia sutrukdysi. Paskui patys prisidėjom, kad geriau degtų.

Vieškelis nuo čia jau ne – vieškelis, o tikras plentas, – tai pripažįstam visi vienbalsiai. Žvyruotas vieškelis perdirbtas į solidų platoką skaldos plentą ir užbaigtas taip neseniai, kad net kilometrinius stulpus dar nespėta paženklinti. Ar tik nebuvo šis plentas lenkų vyriausybės numatytas kokiems karo žygiams? Nukreiptiems prieš ką? 1920 metais generolas Želigowskis kaip tik šiuo keliu mėgino įsiveržti Lietuvos gilumon ir „suduoti Kauno vyriausybei paskutinį smūgį“. Ar negalvota tik Varšuvoje mėginimą pakartoti, nors vokiečių kardas jau taikė virš Lenkijos galvos?

Kaimai ir sodybos palei puikų plentą kuria visai kitokį vaizdą, nepanašų į tą, kurį matėm iki demarkacijos linijos.

– Juk tai daugiausia lūšnos, kitaip pasakyti negalima, – Mr. Redfernas apibendrina savo išpūdžius. – Kur pažiūrėsi, klojimas pusiau be stogo, trobų sienos susiklaipiusios, langai vietom užkamšyti maišais, tvartai stovi atlapoti, be durų.

Gal Redfernas kiek perdeda. Kiek prisimenu šias gerai pažįstamas vietas, jos vis dėlto atrodo čia ne geriau, o dar blogiau nei prieš Pirmąjį didįjį karą. Ilgi, tamsūs, sukimšti kaimai likę tie patys, tik labiau pasenę. Žemės reforma ir kaimų išskirstymas, atlikti jau beveik visoj Lietuvoj, čia nepasiekė. Iš viso čia, atrodo, nepasiekė žemės ūkio pažanga.

Daktaras Alekna paaiškina:

– Lietuva – ūkininkų respublika, visados yra buvusi ūkininkų valstybė. O Lenkija buvo ir liko klasinių skirtumų karalystė. Iki pat pastarųjų dienų ten vadovavo dvarininkija, todėl ir matom šiandien rezultatus.

Ką pagalvotų amerikiečiai, jei žinotų, kad tų žodžių autorius Alekna pats yra kilęs iš bajorų ir kartais net

pasigiria, jog jo giminė siekia keturiolikto šimtmečio gilumą?

– Mūsų senovės visuomeninė santvarka nelabai kuo skyrėsi nuo Skandinavijos kraštų, – tęsia jis toliau, kreipdamasis į norvegų kilmės ministerį Noremą. – Ir mūsų, kaip ir jūsų, valdovai, kunigai buvo renkami, įstatymai panašūs, laisvės ir nepriklausomybės meilė buvo tokia pat didelė. Jūs, kiek galėjot, gynėtės nuo kaimynų varu brukamos krikščionybės, mes prieš tas pastangas kovojom trim šimtais metų ilgiau.

Šį kartą daktaras Alekna pats pasineria ir amerikiečius panardina Lietuvos praeitin. Istorijos mylios lekia pro mus didesniu greičiu, nei mūsų prašmatnus automobilis ir išvystyti galėtų. 1236 metais prie Šiaulių lietuviai nieku paverčia Kalavijuočių ordino užsimojimą pavergti Lietuvą. 1410 metais Vytautas Didysis sutriuškina kryžiuočius ties Žalgiriu. 1509 metais lietuviai prie Oršos sumuša keliskart didesnes rusų jėgas. 1605 metais prie Kyrkholmo, ties Ryga, švedų karalius Karolis IX pajunta lietuvių kardo aštrumą ir taiklumą... Lietuva buvo nepaprastai galinga valstybė. Ar nežinota kitoj Atlanto pusėj, kad anais laikais ji tęsėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros? Ar nebuvo naudinga Europai ir visam pasauliui, kai Lietuvos sienos ilgą laiką siekė netoli Maskvos vartų?

Pamažu, nejučiom šoferis panaudoja abi aplinkyles: ir tą, kad kelias pasidaręs geresnis, ir tą, kad jo šeimininkas daktaras Alekna atrodė visai dingęs praeityje. Niekas neprotestuoja, kad automobilis stačiai žvaga plentu plėšydamas ūkaną.

– Nėr ko stebėtis, kad pasidarėm tokie maži buvę labai smarkūs ir galingi. – Daktarą Alekną apima elegiška nuotaika. Beveik tuo pat metu, staiga, lyg

Lietuvių kariai maistu vaišina Lentvario vaikus. S. Kolupailos nuotr. 1939 m. spalio 28 d.

Maisto iš kareiviškų lauko virtuvių dalijimas. 1939 m. lapkritis.

automobilio greičio pagauta pakyla jo nuotaika. – Kas žino, gal mūsų laukia nauja, garbinga gadynė?

Mr. Redfernas susimąsto, užsidega cigaretę. Jis rūko retai, matyt, rengias pasukti kitu, jam įprasto šalto proto keliu.

– Kiek jau spėjau pažinti, lietuviai atrodo moderni ir pažangi tauta. Nesuprantu tada, kam jums reikalingas tas Vilnius! Juk tai vienas nuostolis – nuo pradžios iki galo. Jūs perimat didelį nualintą miestą, kaip jau girdėjom, su šimtu tūkstančių pabėgėlių, su begale bedarbių lenkų valdininkų ir privačių tarnautojų, su milijonais šiandien niekam vertų zlotų. Pamatysi, mielas daktare, kad šis biznis įtrauks jūsų gražią šalį tikron prapultin.

Tą patį girdėjau iš jo vakar. Turiu pripažinti: panašiai kai kas galvoja ir iš lietuvių.

– Prieš dvidešimt metų visa Lietuva atrodė, kaip dabar atrodo Vilniaus kraštas, – ramiai atkerta daktaras Alekna. – Tada pradėjom tuščiomis rankomis. Beje, ne kiek tų rankų ir buvo. Mus supo priešai. Be lenkų ir bolševikų, dar baltų, vokiečių, kuriuos rusų caro šalininkai buvo pasamdę. Mums trūko maisto, amunicijos ir ginklų, žemei dirbti įrankių, gyvulių, net pačių vaistų. Bet mūsų pasiryžimas buvo neįveikiamas, mes drįsom...

Kaip diplomatas ministeris Noremas pajuto, kad diskusijos palietė opius klausimus. Tautiniai reikalai ne visados leidžiasi apčiuopiami rankomis. Jis bando permesti lieptą:

– Iš pradžių buvo žodis ar mintis, ir paskui stojo si kūnas, jei aš gerai prisimenu Šventąjį Raštą. Patys neturėtume pamiršti, kiek minties ir žodžio jėga kitados yra reiškusi šiandien taip sumaterialėjusioj Amerikoj.

– Taip tai taip, o vis dėlto... Šiandien yra daug kas kitaip susiklostę pasaulyje nei prieš dvidešimt metų. Nepamirškim, iš kieno rankų Lietuva yra gavusi tokią dovaną. Galima sutikti, kad ji atgavo savo širdį, Vilnių. Bet ką tai reiškia, kai jos rankos ir kojos apsinkintos tokių svorių, kaip sovietų karinės bazės?

Visi suprantam, kad čia paliestas dar opesnis reikalas. Automobilyje pasidaro tylu. Mr. Stephensas, santūrus, į nukrypimus nelinkęs žmogus, grįžta prie klausimo, dėl kurio mes tuojau pat po Lietuvos kariuomenės įžengimo vykstam Vilniun. Gauta žinių, kad Vilniuje ir apylinkėse galės būti apie 100 000 išalkusių ir išvargusių pabėgėlių. Išsi-slapsčiusių mieste ir apylinkių miškuose ir nekantriai laukusių Lietuvos kariuomenės atžygiuojant. Lietuvos Raudonasis Kryžius pats vienas jokių

būdu nebūt galėjęs pakelti tokios daugybės pabėgėlių šalpos naštos. Kreiptasi į tarptautines giminiškas organizacijas. Mūsų kreipimasis buvo išgirstas, todėl ir vyksta dabar drauge su mumis ministeris Noremas kaip Amerikos ir Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas, be to, du Hooverio komiteto atstovai Mr. Stephensas ir Mr. Redfernas vietoje susipažinti su padėtim.

Sėdinčiam greta šoferio, man nelengva sekti visas diskusijų smulkmenas. Bet, kita vertus, jos man gal daugiau nei daktarui Aleknai buvo žinomos iš anks-tesnių konferencijų. Gana ramiai galiu grįžti prie seniai pažįstamų, bet jau senokai nematytų vaizdų ir reginių. Jei būsiu kam reikalingas, esu juk čia pat.

Ūkana ima kilti. Milžiniški širmi patalai virsta į baltas marškas, į perregimas skraistes, į nieką. Staiga sušvinta dangus visa savo mėlynuma. Tik iš anapus pušyno ir besilankstančių kalniukų išsiriti nauji dar sunkesni patalai. Netrukus iš mėlynojo dangaus nelieta nė mažiausio lopiniuko. Bet vėjas labiau įdūks-ta, drasko ir taršo ūkaną. Niekas negelbsti: ruduo, spalio mėnuo kinta į lapkritį.

Pravažiuojam suvargusią, apskurusią Maišiagalą, artinamės prie Vilniaus. Tiesa, vis pasigirsta dak-taro Alekno: „Neskubink! Kam taip skubini? Vis tiek nuvažiuosim“, bet mes tikrai vis labiau ir labiau ar-tėjam prie kelionės tikslo. Slėniai daros gilesni, la-biau išsiraitę, kalneliai vis dažnesni, aukštesni, virsta į kalnų virtines. Kelias mėtosi iš dešinės kairėn, neria pakalnėn, vikriai įsivingiuodamas išneria viršūnėn.

Artinantis prie Vilniaus, darosi giedra akyse ir krū-tinėje. Dar mažam rudenį ar žiemą su tėvais važiuo-jant Vilniun, man visados viskas nušvisdavo. Ne, ne pats didelis, įvairumų pilnas miestas viliojo. Gamta

čia linksmesnė, gyvesnė nei kur kitur Lietuvoje. Juk ir gamtos esama surūgusios, susiraukšlėjusios ar nepabaigiamoj vienodumoj nutįsusios, o Vilniaus apylinkių gamta visados jauna ir besišypsanti. Debesys čia lengvesni ir žvalesni nei kitur, ežerai žydrai mėlyni ar kaip smaragdas žali. Dabar suprantu, kodėl taip. Morenų, žvirgždo pagrindas lengvai praleidžia kritulius ir drėgmę, kreidos ar kalkakmenio dugnas dažo ežerų vandenį žydrai mėlynai ar žaliai, čia nėr vietos pelkėms ar stovinčiam, rūgstančiam vandeniui, čia taip pat aukščiau virš jūros paviršiaus nei vidurio ar vakarų Lietuvoj. Vidutinis pakilumų lygis apie 200 metrų.

Todėl ir žmonės čia linksmesni, pasakos spalvingesnės, dainos giedresnės. Tiesa, gyventojai čia aplenkėję, bet jaunimas vis dainuoja lietuviškai, net nesuprasdamas žodžių. Pasiteisina: „Lietuviškai lengviau dainuojasi.“

Lietuvos ir SSRS kariai susitinka prie demarkacijos linijos. „Karys“, 1939 m. lapkričio 9 d. Nr. 53.

Žemėlapių susitikrinimas
prie demarkacijos linijos.
Dešinėje – lietuvių
karininkas, viduryje ir
kairėje – sovietų.
„Karys“, 1939 m.
lapkričio 9 d.
Nr. 53.

